

דבר העורך

פְּרָאָם מְלֶךְ יְרֵמוֹת (יהושע י ג)

מידע: הפולמוס בנושא זמן הקריאה בבית שמש, גדל והולך, וכבר נכתבו על כך כמה תשובות מגדולי הרבנים ועשרות מאמרים על ידי תלמידי חכמים.

המנהג מקדמת

דגא לקרוא את המגילה בעיר בית שמש היה רק בי"ד, עם התרחבות העיר בית שמש ברחובות חדשים ושכונות נוספות, התעוררה השאלה האם צריך לשנות את המנהג בפורים ולקרוא את המגילה גם בט"ו, לאור מציאת אתרים רבים של שרידים המעידים על ערים עתיקות באזורים הסמוכים לבית שמש החדשה, כאשר יש בהם שמבוססות יותר, כמו תל בית שמש, תל ירמות, עזקה, ובנוסף - צרעה, זנוח, שוכה, אשתאול, עדולם, שעריים, ועוד. (תל בית שמש' סמוכה לבית שמש הוותיקה, ו'תל ירמות' סמוכה לרמה ד').

זיהוי שמות הערים: על פי הנתונים המציאותיים, כמעט ואין ספק בכך שמבחינה היסטורית העיר בית שמש שהוקמה מחדש בשנת תשי"א, והמוכרת לנו כיום, ממוקמת באזור שהיה שייך לשבט יהודה (מטה יהודה, שפלת יהודה), וכן על כך שמיקומה קרוב למקום משכנה הקדום של העיר 'בית שמש' המקראית, או כפי שנקראת בפסוק 'עיר נְשֻׁמֹשׁ', וסמוכה ליישובים אשתאול, צרעה, זנוח, ירמות, עדלם, שוכה, עזקה ושעריים.

חשוב לדעת שבעצם מדובר בשאלה עקרונית שיכולה להיות נוגעת למעשה לעוד הרבה מקומות בארץ ישראל. כגון בקרית ספר הקרובה לשרידי הארכיאולוגיים הנמצאים באזור מכבים, או באלעד המחורבת ממש למבצר הנמצא ממש בפתח העיר ונושק לבתים הראשונים. או בביתר הסמוכה לשרידי עם הארכיאולוגים של הכפר הערבי "בתיר", המזוהה עם ביתר העתיקה. או בבני ברק הסמוכה לשרידי הכפר הערבי איבן ברוק, ולעוד כמה תילים עתיקים הנמצאים סמוך לתל אביב. כמובן שיש פרטים חלוקים בכל מקום, וההכרעה מסורה אך ורק לגדולי ופוסקי הדור.

בברכת התורה
עקיבא יוסף לוי

נושא הגיליון

'זמן פורים בבית שמש'

צרעה ואשתאול ועיר שמש
1. הוראות הרבנים הגאונים

תחילה מופיע סיכום הוראות הרבנים למעשה (כפי שפורסם בספרים, מכתבים, מאמרים, מפי השמועה, הוראות לרבני 'הילכתא'), ובהמשך מופיע עיקרי הנימוקים לשיטות השונות.

ט"ו: לדעת מרן שר התורה הג"ר חיים קנייבסקי שליט"א בנוגע לזמן הקריאה ברמה ד' בבית שמש, השיב בכתב ידו בזה הלשון: לכאול בב' הימים, ומופיע על שולי המכתב מאת הג"ר משה ברנדסדורפר שליט"א (במכתבו מתאריך א' דר"ח אדר ב' תשפ"ב) ובו מסיק כלפי רמה ד' בלשוננו 'העיר החדשה גבעת ירמות', שצריך לקרוא את המגילה בי"ד בברכה, ובט"ו בלי ברכה וכן לנהוג בט"ו את כל דיני הפורים, ולגבי שאר בית שמש לא מופיע במכתב מה הדין.

לדעת הג"ר אביגדר נבנצל שליט"א (במכתבו שמובא בשו"ת אבני דרך כרך יז סימן קלג, חומת בית שמש עמוד 21) צריך לקרוא את המגילה בבית שמש בט"ו (ולא פירש במכתבו האם גם בט"ו או רק בט"ו). ולדעת הג"ר יוסף ליברמן שליט"א (במכתבו שמובא בשו"ת אבני דרך כרך יז סימן קלג, חומת בית שמש עמוד 23), צריך לקרוא בי"ד בברכה ובט"ו בלא ברכה.

ולדעת הג"ר שריה דבילצקי זצ"ל (שו"ת שומע ומוסיף על פורים סימן לג), לגבי בית שמש, אם התל נהפך כיום לקרקע בור או שהיתה קרקע בור ובנו בתים, קוראים רק

סיור הרבנים בתל ירמות

חלקים מחומת תל ירמות

סיור הרבנים בליווי מומחים בתל ירמות - מתוך 'קולמוס' אד"ב תשע"ו

קליין שליט"א (בהוראה לרבני בית שמש אדר תשפ"ב), והג"ר פינחס אברהם מייערס שליט"א (במכתב מתאריך ג אד"ב תשפ"ב). והג"ר שמואל יוסף שטיצברג שליט"א (במכתבו). והג"ר אלעזר מאירוביץ שליט"א (הובא בתחילת ספר 'תל ירמות'), והג"ר אברהם משה הלפרין שליט"א, והג"ר ישראל טופרוביץ שליט"א (דרך ישראל מגילה סימן ב ס"ק ז), והג"ר עקיבא איתן שליט"א (הובא בקונטרס זמן הקריאה בבית שמש). והג"ר מיכאל שלמה אבישי שליט"א והג"ר משה קורנווויץ שליט"א (במכתב מתאריך ד' אדר ב' תשפ"ב). והג"ר ינון רביב שליט"א (קונטרס 'לא לשנות' אדר ב' תשפ"ב). והג"ר ישראל מאיר ווייל שליט"א (במאמרו אדר תשפ"ב, ובמכתב למערכת הילכתא), זמן קריאת המגילה וקיום מצוות הפורים בעיר בית שמש הוא אך ורק ב"ד, ואין צריך להחמיר לקרוא בט"ו.

בירור דברים בשיטה זו שרק ב"ד, בדברי הג"ר יששכר דוב פונקל שליט"א (קונטרס זמן הקריאה בבית שמש), והג"ר שלמה לינצ'ר שליט"א (ספר 'תל ירמות'), והג"ר חיים יהודה הרצל שליט"א (המתאחדת בתורתך ויקהל תשפ"ב), והג"ר יצחק שאג שליט"א (במאמרו).

בט"ו רק בצנעה: ולדעת הג"ר יצחק יוסף שליט"א (אגרות הראש"צ פורים מכתב טו עמוד קיח), והג"ר עמרם פריד שליט"א עיקר הדין לקרוא בבית שמש רק ב"ד, והרוצה להחמיר יקרא בלי ברכה לעצמו ולא בציבור, ואסור להורות כן לרבים לשנות את המנהג מחשש 'לא תתגודדו', ויכול לקיים את מצות היום כמו משלוח מנות ומתנות לאביונים ומשתה ושמחה, אבל לא יאמר 'על הנסים' בתפילה. ולדעת הג"ר נתן גוטליב שליט"א (מאמר בספר אוצר מחמדים קנין תורה פקודי תשפ"ב), זמן הקריאה רק ב"ד, והרוצה להדר ולצאת ידי כל השיטות והחששות, יקרא גם בט"ו בלא ברכה, וכפי שכבר נהגו המדקדים.

הביאו שני הצדדים: במאמרים הבאים הובאו שני הצדדים, הג"ר משה מרדכי ויינשטוק שליט"א (במאמרו), הג"ר אפרים זלמן גלינסקי שליט"א (מירמות ועד בית שמש), הג"ר עמרם אייזנשטיין שליט"א (בירור הצדדים בזמן פורים בבית שמש), הג"ר אליעזר הכהן רבינוביץ שליט"א (אוצרות ירושלים חלק יח עמוד תרמז), הג"ר גמליאל רבינוביץ שליט"א (פרדס יוסף החדש על פורים).

2. המציאות בפועל

במקומות רבים, השמות הערביים של הערים הקיימות כיום, נשמעים זהים לאותם השמות של הערים המקראיות,

בי"ד. אבל אם יש חורבות ישנים שיש תלולות שהיה מיושב ברצף במשך כל התקופות יש להחמיר לקרוא שם או בסמוך להם גם בט"ו.

בירורי דברים בשיטה זו שצריך לקרוא את המגילה בט"ו, ראה בדברי הג"ר עובדיה יוסף שליט"א (ב"ר יעקב זצ"ל ב"ר עובדיה זצ"ל) שברמת בית שמש ד' ג' א' (עד רחוב נהר הירדן סמוך לתחנת מוניות 'אביב'), יש לעשות פורים ביום ט"ו לכל דבר וענין. והמחמיר לעשות יומיים תבוא עליו ברכה, באופן שביום י"ד יקרא בלא ברכה וביום ט"ו בברכה, ובשאר בית שמש יש להחמיר לתחילה לעשות יומיים. וכתב הג"ר יוסף חיים כהן שליט"א (מאמר בסוף ספר אור הלבנה על שביעית ובספר ט"ו ברמה), והג"ר דוד קהלת שליט"א (חומת בית שמש מהדורה שלישית אדר תשפ"ב, ירחון האוצר גיליון נ אדר תשפ"א עמוד רס). והג"ר אלעזר חשין שליט"א (קובץ אוצרות התורה תשס"ה עמוד יט), שתושבי בית שמש צריכים לקרוא מגילה גם בט"ו.

רק י"ד: לדעת הג"ר משה שטרנבוך שליט"א (על פי תשובות והנהגות כ"ג סימן רלה, וחלק ז), יש לקרוא בבית שמש רק ב"ד כיון שאין דרים במקום עצמו וכדין 'כרך ששמו'. ולדעת הג"ר נתן קופשיץ שליט"א (בהוראה לרבני הילכתא), לאחר שסייר במקום ושמע עדות החוקרים, הכריע שההוראה לציבור לגבי זמן הקריאה בבית שמש לקרוא רק ב"ד, ואין מקום להחמיר כלל וכלל לקרוא בט"ו. יצוין שלעצמו הוא נוהג כבר למעלה משלושים שנה לקרוא את המגילה בצנעה גם בט"ו, מחמת הסמיכות ל'תל בית שמש'. אולם המנהג הוא רק לעצמו בגדר חומרא ואין מורין כן, אבל לשואלים הוא מורה שאין צריך להחמיר אפילו מחמת הצטרפות צדדים אחרים, וגם תל ירמות אינו משפיע כלום ויש להמשיך את המנהג לקרוא רק ב"ד. וכאשר שאלוהו מדוע לא להחמיר כשיטת החזו"א, השיב לשואל וכי יש לך גנרטור בשבת לכל הבית, וכי בכל דבר אתה מחמיר את החזו"א נגד המשנ"ב.

וכן לדעת הג"ר יצחק זילברשטיין שליט"א (במכתבו שמואב בשו"ת אבני דרך כרך יז סימן קלג) והג"ר משה טוביה דינקל שליט"א (בהוראה לרבני הילכתא), והג"ר רזונברג שליט"א, והג"ר נפתלי צבי רוטנברג שליט"א, והג"ר שלמה זלמן פרלשטיין שליט"א (כרם אליעזר עמוד תתפה), והג"ר מרדכי גולדשטיין שליט"א (דרשת ליל שבת פרשת פקודי תשפ"ב), והג"ר יצחק ברנדסדורפר שליט"א, והג"ר שמעון יצחק שלזינגר שליט"א, והג"ר משה שאול

חלקים מחומת תל בית שמש

יודעים ממתי החומה עומדת האם היא מימות יהושע, הרי היא נחשבת כעיר המסופקת, וצריך לקרוא גם בט"ו. והיא בכלל מה שכתבו הרמב"ם (מגילה פרק א הלכה יא) והשו"ע (סימן תרפח סעיף ד), שבעיר מסופקת קוראים את המגילה בשני הימים.

ערים קדומות: הערים הקדומות ירמות ובית שמש, מוזכרות ביהושע בכלל הערים שניתנו לשבט יהודה, ונחלקו בירושלמי איזה ערים נמנו ביהושע בנחלת השבטים, האם הערים המוקפות חומה, או רק הערים העומדות על גבול נחלות השבטים.

והנה מבואר ברש"י (יהושע פרק יג פסוק כח) ש'ערים' הכוונה ערים המוקפות חומה, עוד כותב רש"י (פרק טו פסוק כא) שהכתוב מפרט רק את הערים העומדים על הגבול. ומוכח מרש"י שלדעתו גם לפי הדעה שמונים את העיירות העומדות על הגבולים, הכוונה רק לערים המוקפות שגם עומדות על הגבולים. [וכן ברש"י על התורה (ויקרא כה לא) הוכיח מהפסוקים ביהושע, ש'חצריהם' היינו הערים בלא חומה, ואם כן מבואר שהוא פירש ש'ערים' פירושו מוקפות חומה].

ולפי זה, כיון ש'ירמות' ו'בית שמש' מופיעות ברשימת הערים בספר יהושע בחלוקת הנחלות, הרי מפורש בפסוק שהיו מוקפות חומה מימות יהושע בן נון. בית שמש מוזכרת ברשימת הערים שיהודה ושמעון נתנו לכהנים (יהושע פרק כא פסוק טז), אַתְּ בֵּית שֶׁמֶשׁ וְאֶת מְגַרְשָׁהּ. ובתיאור גבול בני דן (יהושע פרק יט) וַיְהִי גְבוּל נַחֲלָתָם צְרָעָה וְאֶשְׁתָּאוֹל וְעִיר שֶׁמֶשׁ. ו'ירמות' ברשימה של 14 ערי יהודה בשפלה (יהושע פרק טו פסוק לה) וְיָרְמוֹת וְעֵדְלָם שׁוֹכֵה וְעֵזְקָה.

ונימוק זה בתוקף אפילו אם לא היה חומה לפנינו, אלא רק מעצם המציאות שהיא העיר ירמות, מחייב לקרוא גם בט"ו.

ועוד כיון שכאשר יש חומה לפנינו הפוסקים חוששים שמא החומה הזו היא מימות יהושע, אם כן עצם העובדה שיש חומה לפנינו, מחזק את ההוכחה שהם הערים 'ירמות' ו'בית שמש' שהוזכרו בתנ"ך.

ריבוי הצדדים: בית שמש הנוכחית סמוכה לערים מסופקות עם שרידי חומה; תל ירמות, תל בית שמש, והצד שכולם אינם מוקפות חומה הוא צד רחוק מאוד, והוא ספק ספיקא, שאי אפשר לנקוט בוודאות שכל הערים לא היו מוקפות חומה, ואדרבה דינה כספק סמוכה לודאי מוקף חומה, ומספיק שהעיר בית שמש תהיה סמוכה אפילו רק

(בית שמש, ירמות, צרעה, זנוח ועוד). כ-250 שנה אחרי חורבן בית שני [בתחילת ימי התלמודים], כתב חוקר גוי בשם 'אוסביוס', את שמות המקומות שמוזכרים בנביא לפי מה שהיה קיים בזמנו, והזכיר בין השאר את הערים ירמות, בית שמש, זנוח וצרעה, וציין את המרחקים בין חלק מהערים, דבר התואם את הידוע לנו היום. וכן השמות הערביים מתאימים עם עדותו של אוסביוס.

בתי העיר בית שמש סמוכים לחורבות תל ירמות (הנקרא בערבית: ת'רבת אל-ירמוך). בו נמצאו גם שרידי חומה עתיקה ושרידי מבצר (אקרופוליס), בשנה הנוכחית שנת תשפ"ב השאלה מתעצמת עשרת מונים, כיון שרמה ד' שנבנתה לאחרונה בעיר, מתאכלסת והולכת, והבניינים בקצה השכונה ברחוב אביי, מגיעים עד מרחק של כ-66 מטר מהעיר, ולפי אחד המדידות 66 מטר מהחומה עד הכביש ו-80 מטר עד הבית הסמוך ברחוב אביי 39, ואם כן יתכן שנחשב מחובר לחומה הקדומה על ידי קרפיפות, וכן מצד שמובלעות בתוך ריבוע וקשת העיר.

ירמות הקדומה: העיר ירמות היא עיר קדומה שמוזכרת בנביא ברשימת הערים של נחלת שבט יהודה, בספר יהושע וְיָרְמוֹת וְעֵדְלָם (טו לה) אֶת-יָרְמוֹת וְאֶת-מְגַרְשָׁהּ (כא כח).

'תל בית שמש' אמנם אינו מובלע ממש בעיר בית שמש, אך לאחרונה במקביל להרחבת כביש 38 הרחיבו את החפירות בתל בית שמש, ולהשערת החוקרים יתכן שהמשך חורבות העיר בית שמש ממשיכות תחת בתי המגורים של בית שמש הותיקה. בפועל לא המשיכו את החפירות, ואין מידע ודאי האם אתר העתיקות ממשיך תחת בנייני העיר.

את המרחקים ניתן לראות באופן כללי בתמונות המצורפות, וחשוב להדגיש שמדידת המרחק המדויק תלוי בכמה נידונים, כגון איך למדוד את המרחק, זווית המדידה, האם רוחב הכביש המשמש את תושבי המקום כלכל במידה, והאם מודדים בקו אירי או לפי המציאות בתוואי השטח.

היישוב 'זנוח' אינו מובלע בעיר, ויתכן שהוא בשיעור המרחק של 'סמוך ונראה' לרמה ב' וא'.

הפולמוס בהגדרת המציאות

3. הטעמים לנהוג פורים בט"ו

חומה לפנינו: אחד הטעמים המרכזיים לחייב על כל פנים מספק גם בט"ו, משום שגם אם המקומות הללו אינם הערים הקדומות 'ירמות' ו'בית שמש', בכל זאת הרי חומותיהם לפנינו, ומבואר בבית יוסף (סימן תרפח), ובלבוש (סימן תרפח סעיף ד), שאם רואים עיר מוקפת חומה, ואין

לעיר אחת מוקפת, כדי לחייבה בט"ו. ולכל הפחות מידי ספק לא נפיק, ומפורש בשו"ע שמספק קוראים גם בט"ו. ויתכן עוד שגם לגאונים החולקים על הרמב"ם וסבורים שספק מוקף קוראים רק ב"ד, כאן שיש ריבוי צדדים, ומסתבר מאוד שבית שמש סמוכה למוקף חומה, צריכים לקרוא לכל הפחות גם בט"ו.

זיהוי מוסמך: ניתן לזהות את הערים על פי השמות של הערבים שדרו בארץ מאות שנים, וכמבואר ב**כפתור ופרח** (פרק מז) לגבי זיהוי מקומות לפי שמות, כי הארץ לעולם עומדת, ובשמותיה ברוב, והשינוי בשמות מעט הוא. והחזו"א שהחמיר לגבי בית שאן, לא הפריך את המושג של זיהוי על פי שמות, אלא שנשאר עדיין מקום להחמיר, ואם כן לגבי קריאת המגילה שהחומרא היא לקרוא גם בט"ו, יש לחוש לזיהוי על פי שמות הערים. ועוד שהרי החזו"א כתב לחוש שמא זז ממקומו, והרי לגבי מגילה אף אם זז המיקום בכמה ק"מ, עדיין הוא בתוך בית שמש או סמוך ונראה לבית שמש, שהרי העיר כיום משתרעת על שטח עצום של עשרות קמ"ר. ובכדי לומר שודאי אינה סמוכה לעיר מוקפת, צריך להניח שכל הערים הנ"ל היו רחוקות מאוד ממקומם עד שאינם בכלל סמוך ונראה לבית שמש, וזה לא מסתבר.

ומה שטענו שהשמות של הערבים אינם בדיוק כמו השמות בספר יהושע אינו טענה כלל, שהרי כבר מצינו בחז"ל שינויים קטנים בשמות המקומות. לגבי רשימת המקומות של האומות המוזכרות ב**פסוקים** (בראשית פרק י פסוקים ג-ג), **בגמ'** (יומא דף י.) ו**בירושלמי** (מגילה פרק א הלכה ט), ו**בתרגום יונתן** (שם), ו**בבראשית רבה** (שם), פירשו את מקומות האומות הללו, ובכל אחד מהם השמות כתובים באופן קצת שונה.

יצוין כי אין שום צורך להסתמך על דברי הארכיאולוגים, כי מסירת השמות מדור לדור אינה קשורה לארכיאולוגים, אלא הם רק חפרו את העפר שסביב החומות, וכך התגלתה החומה. וכן המפות העתיקות קיימות בכל מקום, והערים הללו מוזכרות במקומם בכתבי הגוי 'אוסביוס' שהיה זמן קצר לאחר החורבן, כאשר עדיין לא נעקר היישוב היהודי לגמרי, וכתב לפי מה שראה בעיניו, ולא על פי ארכיאולוגיה [מדע הארכאולוגיה עדיין לא היה בזמנו כלל].

לגבי הטענה שאין משנים את המנהג הקדום לקרוא בבית שמש רק ב"ד, כיון שהשתנה המציאות שהתגלו החומות העתיקות, והתברר שתל בית שמש קרוב לבניי המגורים, ונבנו שכונות חדשות סמוכות לתל ירמות, כבר לא שייך לומר בזה מנהג (כעין מה שהשתנה המנהג בשכונת רמות בירושלים מ"ד לט"ו מחמת השינוי במציאות, בניית שכונת רמת שלמה ועוד). וכך צריך להיות המנהג לפחות

כלפי השכונות החדשות בהם אין מנהג כלל, והגע עצמך אילו היו קוראים לרמה ד' 'לבעת ירמות' וכי היו משייכים זאת למנהג של בית שמש.

לגבי מה שחידשו, בדין עיר שחרבה ונבנתה שקוראים בט"ו, היינו רק בתנאי שרצו לחדש את העיר החרבה, ולא כשרצו לבנות עיר חדשה. קשה מנלן לחדש מסברא לעקור דין חז"ל בלי מקור מפורש מדברי הראשונים והאחרונים, ועוד שמפורש ב**משנה** (תענית דף כו: וברש"י דף כט. ד"ה נחרשה) שבתשעה באב נחרשה כל העיר ירושלים, כ**דכתיב** (ירמיהו כו יח, מיכה ג יב) צִיּוֹן שְׂפָדָה תִּחָרֵשׁ. ולאחר כמה שנים בנו מלכות רומי הרשעה על חורבות ירושלים עיר חדשה בשם 'איליה קפיטולניה'.

ומה שטענו, שאם כן יתרבו הערים המסופקות בכל רחבי ארץ הקודש, הרי **בכף החיים** (סימן תרפח ס"ק יז) מבואר שהיה מנהג קדום לקרוא בכל ארץ ישראל יומיים מספק. ומה שלא נהגו כן למעשה, הוא רק כשאר שום סיבה להסתפק, אבל כאשר נראה לעינינו שרידי חומה, ודאי צריך לחוש כדין ערי הספקות שנפסק ברמב"ם ובשו"ע, ואפילו אם יהיה הספק בכל הארץ.

4. הטעמים לנהוג פורים רק ב"ד

זיהוי לא מוסמך: אין שום מידע מוסמך שהחורבות העתיקות הם בית שמש וירמות שהוזכרו ביהושע, ובכדי לחייב צריך שיהיה עיר וחומה לפנינו, וגם עיר חרבה פירושו שרואים עיר שלימה שהיא חרבה, אבל גיבובי אבנים בכמה מקומות שאינם חומה שלימה אלא מה שמוצאים כיום בתורי החפירות, וגם כשמוצאים יותר הוא בעזרת שחזור וכדומה, ואין זה בגדר חומה כלל. ומה שצירפו ריבוי הספקות ורוצים להפוך אותו לוודאי, לא יעשה כן בישראל שהרי 0+0=0, והרמב"ם והשו"ע שפסקו להלכה לקרוא מספק יומים, היינו רק בעיר קיימת עם חומה שספק מוקפת מימות יהושע, ולא בעיר שספק אם יש לה כלל חומה.

ואין לסמוך על השמות הערביים של המקומות, כעין המבואר ב**חזו"א** (שביעית סימן ג ס"ק יט ד"ה נראה שלא הניחו) לענין בית שאן, שאי אפשר לסמוך על השם, כי בהמשך הזמן נהרסו וחזרו ונתיישבו ופעמים נעתקו ממקומן הראשון, ופעמים נשתנו השמות. ומה שהוכיחו מכתבי 'אוסביוס' אין צריך להפריך, כי הרי אין זה מפה אלא כתיבת מרחקים, ויש לחוש שהזוויות אינם מדויקות, והכוונה למקומות אחרים במרחב זה, ואולי אותו מקום רחוק כמה ק"מ עד שאינו סמוך ונראה לכל בית שמש החדשה.

ומה שהארכיאולוגים מתארים שמדובר בשרידיים עתיקים של הערים שהוזכרו בתנ"ך והשמות נכונים, אין אנו מתחשבים בדברי הארכיאולוגים שאינו מדע מדויק

מעולם לא נפקעה מתורת עיר וקדושת ציון וירושלים בעינה עומדת, ובכל שלבי חידוש העיר היתה שוקקת חיים, וגם הגויים שחזרו ובנו את ירושלים, רצו לחדש את ירושלים ולהפכה ל'איליה קפיטוליה', ורק לכן זה נחשב עיר מוקפת חומה. ודבר זה היה פשוט לכל גדולי הראשונים והכתתור ופרח, ולכן כתבו בפשיטות שצריך לקרוא בירושלים רק בט"ו, ושללו את המנהג לקרוא גם בי"ד.

לא משנים: עשרות שנים שכל הציבור החרדי בבית שמש קורא רק בי"ד, ולא משנים דברים למרות שנוספו שכונות וכו'. כיון שלגבי 'תל בית שמש' עיקר השאלה כבר היתה קיימת בשנים הראשונות של בית שמש בעקבות המסיכות של בית שמש הותיקה לתל בית שמש, כאשר לפי דברי החוקרים חלק מהרחובות בנויות על גבי חורבות

בית שמש העתיקה. ואף שרק עכשיו התרחבו החפירות ונתגלו בתים סמוך מאוד לבית שמש, לא משנים.

וכן לענין 'ירמות' כיון שלפני כמה שנים [כשאכלסו את רמה ג'], זה כבר היה ידוע וזה היה בתוך מיל לעיר, למרות שעכשיו נבנו הבתים והחורבות קרובות ליישוב, ונכנס בתוך ריבוע העיר, ואולי גם בתוך הקרפיפות, לא משנים את הדין.

צילום אווירי של 'תל ירמות'

הפולמוס בפסק ההלכה

5. מוסכמות

בכדי להציג את הפולמוס ההלכתי מצד דיני 'כרך ששם' ו'סמוך לספק', עלינו להניח מספר הקדמות שבאמת עליהם עצמם יש מעט שמכחישים אותם, אולם לתועלת בירור העניין נציג אותם כנתונים מוסכמים, וכפי הדעה הרווחת בענין זה. במציאות רואים שיירי חומות שיש להם הגדרה הלכתית של חומה, ובתים הרוסים שיש להם הגדרה של עיר, באתרי החפירות אין ישוב בפועל, והרשויות לא מאפשרות לבנות במקום בנייני מגורים.

סמוך לחרב: כתוב בירושלמי (מגילה פרק א הלכה א) "חרב הכרך ונעשה של גויים, אית חמי בו אין קורין, סמוך לו קורין", כלומר שלא יתכן שחוצה לו בט"ו ובעיר בי"ד. ונחלקו בכונת הירושלמי, לדעת הריטב"א והרשב"א (מגילה דף ב), כיון דחוצה לו קורין לכתחילה שהרי נתחייב ולא נשתנה, אף תוכו קורין ככתחילה שלא יהא הטפל חמור מן העיקר, ונמצא שבעיר ובחוצה לו קורים בט"ו. **הגר"א** (ביאור הגר"א סימן תרפח ס"ק ב ד"ה ואפילו) פירש, שהסמוך נגדר אחר העיר אף שאין בו קדושת ערי חומה, ולכן גם בתוך העיר קורא בט"ו אף שבכרך של גויים פקע קדושת ערי חומה. עוד פירש הגר"א שהוא בלשון פשיטות,

אלא תיאוריה, ועוד שהרי אינם שומרי תורה ומצוות, ויש מהם שכופרים בעיקר וטוענים שהעולם קיים למיליוני שנים, והרבה מדבריהם הוכחו מדברי חז"ל כמו מה שמתארכים חפצים למיליוני שנים וכדומה והרבה מדבריהם מבוססים על דמיונות ולא על ממצאים אמיתיים, וביורוד גדרי ההלכה נעשה בבית המדרש ולא ברשות העתיקות. ועוד שגם לדברי החוקרים, החומה היא מזמן אברהם אבינו, ויתכן שבזמן יהושע בן נון כבר נחרבה החומה.

הפוסקים שהתחבטו רבות במאות השנים האחרונות, לגבי זיהוי הערים, התבססו על מסורת של ערים, ולא על השערות על פי חפירות, והחזו"א בבני ברק החמימי מצד יפו שהיה לה מסורת של ספק, ולא על כמה תלי חרבות באיזור בני ברק.

וכעין מה שכתב הג"ר **שריה דבליצקי זצ"ל** (האגרת הזאת עמוד 26, תחומין חלק א עמוד 128) לגבי זיהוי על ידי ארכיאולוגיה, כי לדעתי על שברי מילים ומשחקי מילים וזיהוי שמות, עם שברי כדים וקיתוניות, אין לנו סמך שנוכל לבנות הלכות כאלה, ואין סברא להפוך לספק מוקף חומה, כל מדבר שמש שמצאו שם שרידי חומה, משום שיש ספיקות רבים ואין לדבר סוף, ואם לא כן כל הארץ תיהפך למסופקות.

עיר חדשה: סברא למדנית חידשו כמה מגדולי המורים, (הגרמ"ש קליין, הגרימ"ט דינקל, הגר"י טופורוביץ, הגר"צ רוטנברג, הג"ר עקיבא איתן, ועוד), שהוא דבר פשוט וברור וכפי שהוכיחו כדבריהם מכמה מקורות, כיון שלא בנו את העיר בית שמש כדי לקומם את חורבות העיר ירמות, אלא בנו עיר חדשה, ובמקרה נפגש עם 'תל חרבות' שעל פי השערות החוקרים קוראים לו 'תל ירמות', וכרך שחרב ופקע שמו לגמרי, אף שבנו במקומו עיר חדשה אינו חוזר ונייער, ולכל הדעות אין דינו ככרך, ולא כסמוך לכרך, שהרי בוני העיר בית שמש לא התכוונו לבנות את חורבות בית שמש וחורבות ירמות של ימות יהושע, אלא רצו לבנות עיר חדשה ובמקרה נפגשו עם חורבות עתיקות שהרשויות לא נותנים לבנות עליהם ולהרסם, והרי הם בגדר 'תל עולם לא יבנה עוד', כיון שהרשויות אוסרים מחמת חוקי השימור לבנות בהם יישוב מעתה ועד עולם, ומצד בוני העיר היה עדיף שיתנו להם רשות להשמיד את כל העתיקות ולבנות במקומם מגדלי שחקים, וקל וחומר שהמקומות הסמוכים להם אינם בגדר כרך.

ואף שגם עיר הקודש ירושלים חרבה לגמרי בחורבן הבית, ונחרשה העיר ירושלים, מכל מקום העיר ירושלים

בו אין קורין אבל בחוצה לו קורין.

בקרנן העדה (שם) ו**בניאור הגר"ח קנייבסקי** (על תלמוד ירושלמי שם) פירשו שהוא בלשון תימה, שלא יתכן שהסמוך יהיה עדיף על הכרך, ולכן הסמוך קורא ב"ד כרוב העולם. **והרמב"ן** גורס בירושלמי חו"ל, ולשיטתו יוצא שצריך עשרה בטלנים כדי לקיים שם כרך, ו**בשו"ע** (סימן תרפח סעיף א) נפסק שלא צריך עשרה בטלנים.

בקטע אחד של **הביאור הלכה** (סימן תרפח סעיף ב ד"ה או סמוכין) הביא שתי הלכות נפרדות שנוגעות לכאן: א. בשם ספר **משאת משה** (חלק ב סימן ג, במהדורות הישנות במשנ"ב מופיע 'דבר משה' והוא כנראה טעות סופר), כפר הסמוך לכרך שהיו קורין בט"ו ונהיה הכרך שם יקרא בכרך הסמוך רק ב"ד. ב. בשם **הברכי יוסף** (ס"ק ט) אם בכרך קראו ב"ד וט"ו מספק, הכפרים הנראים וסמוכים קוראין ב"ד.

דין נוסף כתב שם הביאור הלכה, כרך של עכו"ם שאין בו ישראל כלל ישראל הנכנס לכרך זה בפורים קורא בט"ו. והוקשה **להגרצ"פ פרנק זצ"ל** (הר צבי חלק ב סימן קלא, מקראי קודש פורים), שסותר דינו לכרך שם, שהרי מוכח **בריטב"א** בשם **הירושלמי** שאין לחלק בין שם לבין עיר של גויים, ולדעת החזו"א כוונת הביאור הלכה לחלק, שבכרך של גויים קוראים

בט"ו, אבל שם לגמרי קוראים רק ב"ד. ובהר צבי תירץ שאם נשאר זכר לעיר קוראים בט"ו, ואם אבד זכר הכרך לגמרי ונהפך לשדה בור ולא ניכר כלל שהיה שם יישוב, לכל הדעות הסמוכים לו קוראים ב"ד דלא שייך גרידא בתר הכרך.

החזו"א (או"ח סימן קנ"ג ס"ק ג ד"ה במשנ"ב, סימן קנ"ד ס"ק ג ד"ה באמת וד"ה נמצא) חולק על הביאור הלכה בשתי ההלכות שצוינו; א. לפי הבנת **השונה הלכות** (סימן תרפח סעיף ח) בחזו"א, גם כרך ששם לגמרי, הסמוך לו דינו ככרך לכל דבר וקוראים רק בט"ו. והוכיח כן החזו"א מהגמ'. מאידך הרבה מתלמידי החזו"א הבינו כוונתו, שהסתפק ולא הכריע בדבר, אלא שהדעת נוטה לקרוא בט"ו. ב. גם סמוך לספק דינו כספק עצמו וקוראים בו גם בט"ו.

ומבאר **בקותרס דברי יעקב** (כללי המשנ"ב והפוסקים להגר"י) הכהן לקס עמוד יא כלל כד והערה מד, כלל לג והערות נה נו נז, והוכיח כדבריו מכמה מקורות) נראה במ"ב שהלכה שכתבה בשעה"צ או בבה"ל ולא כתבה במ"ב, מפני שאין ההלכה ברורה לו כ"כ. ואם המ"ב כותב הלכה מסויימת רק בבה"ל, י"א שאין הכוונה שפוסק כן, אלא הוא לידיעה בעלמא, ורק לכתחילה יש לחשוש לזה. וי"א

שבואדי שדעת המ"ב כן הלכה ולמעשה.

6. הסברות שיהיה גם בט"ו

כרך ששם: לדעת **הריטב"א הגר"א והחזו"א** כרך ששם קוראים בט"ו, וכתב החזו"א (שם) על כך, שאין נכון להסתמך על המקורות של הביאור הלכה, משום שהם לא ראו את הראשונים: "...אבל כל דברי הברכי יוסף נכתבו בזמן שלא היה בידו לא **הרמב"ן** ולא **הריטב"א**, אבל כשזכינו לדבריהם, אין מקום למה שכתב הברכי יוסף.... ואין לנו מי שיחלוק על דברי **הריטב"א**....", וכן העירו בשו"ת **עמודי אש** (סימן ו) ו**בציץ הקודש** (סימן נג אות ז) שהברכי יוסף נסמך על הבנתו ברמב"ן המובא בר"ן, אולם רואים אנו ברמב"ן במקורו שיש להבינו באופן אחר.

וגם לדעת הביאור הלכה, הרי כתב **הגרצ"פ פרנק זצ"ל** ככוונת הביאור הלכה, לגבי כרך שם קוראים ב"ד כוונתו

שנחרב לגמרי ונהפך לשדה בור ולא ניכר כלל שהיה שם יישוב, ואם כן בתל ירמות ותל בית שמש שניכר שהיה שם יישוב, על ידי הריסות העיר שקיימות עדיין אין דינו כשם.

עוד דייק **הגר"א אליקים שלזינגר** (בית אב עמוד רכ"ז) מדברי הראשונים **הריטב"א והריטב"א**, שסמוך למקום חרב הוא דין בעצם שצריך לקרוא בט"ו, ואינו תלוי

במצבו של הכרך אם חרב אם לאו.

ואף לפי הבנת **החזו"א** בביאור הלכה שאם אינו מיושב נקרא שם, הרי תל ירמות ותל בית שמש מחוברים ממש לעיר החדשה, (על ידי שיעור קרפף, ריבוע העיר, קשת העיר, וכמעט כולו בין הבתים, ועוד) ונעשים חלק מהעיר המיושבת, ודינם ככרך מיושב כיון שהם חלק מהעיר בית שמש המיושבת, (ומה שהיה חרב באמצע אינו מגרע כלום, שהרי כרך שחרב וחזר וישב דינו ככרך). וביתר ש'תל בית שמש' לא נתגלה קצה העיר הישנה לצד 'מזרח', וכיון שזה כל כך קרוב לעיר החדשה, מסתבר מאוד שהעיר הישנה ממשיכה בתוך 'בית שמש החדשה' ממש. [אין חפירות בהמשך, מחמת הבנינים שהוקמו שם מחוסר ידיעה שמדובר באתר עתיק, והשערת החוקרים שתל בית שמש ממשיך בתוככי העיר הבנויה, וכל מי שנוסע בכביש 38 רואה שהרחיבו את הכביש פי כמה וכמה, ובתל בית שמש הרשויות לא נותנים להרחיבו, ורואים את החפירות].

סמוך לספק: בשו"ת **יד נתן** (להגאון רבי נתן אורטנר, אורח חיים, עמוד רלב) מובא לגבי הסמוך למקום מסופק בשם **הגר"א אברהם דב אויערבאך זצ"ל** שכאשר יש 'ספק

מיפוי 'תל ירמות'

הלכה הלכה סמוך לספק קוראים בו רק ב"ד. ודין זה מסתבר שהוא גם בסמוך ממש וקשה לחלק בין סמוך ממש למרוחק מעט, וכפי שנקטו כמה פוסקים לגבי סמוך לפי.

הרי לפי הביאור הלכה יוצא שמצד שתי סיבות אין צריך להחמיר בבית שמש, ומה שטענו שהביאור הלכה אינו הלכה למעשה, הוא נגד המקובל בעולם הפסק שכל מה שכתוב בספר משנ"ב הוא הלכה למעשה וכהוראה היוצאת מלשכת הגזית שהתקבלה בכל תפוצות ישראל, ואין צריך לחוש ולהחמיר בשני תומרות כהחזו"א נגד הביאור הלכה, שהחמיר בכך שמשם ובסמוך לספק שקוראים בט"ו.

ומה שטענו בשם הקנה בשם, שמה שכתב בביאור הלכה ולא במשנ"ב הוא רק בדרך לימוד ולא כהוראה הלכה למעשה, יש להביא מה שהעיד נכדו הג"ר **מרדכי דוד ב"ר אהרן ברנדסדרפר שליט"א** (לקראת שבת דרשו פקודי תשפ"ב עמוד 29), בכללי הפסק שקיבל מסבו בעל הקנה בשם וכפי שמדויק בקנה בושם (חלק ד עמוד 45), שאם בביאור הלכה יש תוספת הלכה שלא נאמרה במשנ"ב ואינה סותרת את מה שכתוב במשנ"ב, בוודאי שיש לקבל את הפסק של הביאור הלכה. אבל כאשר הפסק ב'ביאור הלכה' סותר את מה שכתוב במשנה ברורה, באופן כזה העיקר כמו שכתב במשנה ברורה, ומה שכתוב ב'ביאור הלכה הוא רק לפלפולי ולרווחא דמילתא ולא עיקר הדין.

ואם כן לגבי בית שמש, שאין סתירה בין הביאור הלכה למשנ"ב ודאי שדברי הביאור הלכה גם לשיטת הקנה בושם נכתבו להלכה ולמעשה. והלכות של המשנ"ב הם כהוראה היוצאת מלשכת הגזית, והלכה כמות.

ומה שבונים מגדלים פורחים באויר על סמך דברי הר צבי, אינו נכון, שהרי כתב שם 'אין הסמוכין לכך שחרב קורים בט"ו או"כ שלא חרב רק מישראל ונשאר שם עיר על הכרך אלא שיצא מרשות ישראל', וא"כ חרב לגמרי לא יקראו, ומה שכתב שלא ניכר כלל שהיה שם יישוב הוא לאו בדוקא.

יש לדייק מדברי הריטב"א והרשב"א שהסברא לקראו בט"ו בסמוך למקום השמש היינו רק מחמת שכבר קראו קודם שנחרב. אבל בית שמש החדשה, לא היתה סמוכה לירמות בבניה, ולכן לא נעשית חלק מהעיר ירמות.

וכבר הסתפק כן **בשו"ת דברי יציב** (או"ח סימן רצה), בכונת הירושלמי, שיתכן לומר שרק אם לפני חורבן הכרך, העיר הסמוכה קראו בט"ו, לא נשתנה דינו בחורבן הכרך שאולי יחזור הדבר ליישובו. אבל ביישוב שנבנה לאחר חורבנו של כרך והכרך עדיין חרב קורא ב"ד. ועוד שהריטב"א ביאר את גדר הדין של סמוך ונראה 'כיון דמגנו בתוך העיר בשעת צרה ומשתתפי לכל מילי כדידהו חשיבי', וזה לא שייך במקום חרב.

חזק", דין הסמוך כדין הכרך גם לדעת המשנה ברורה. ועוד הרי לדעת החזו"א סמוך לספק דינו כספק עצמו, וגם לדעת הביאור הלכה סמוך לספק קוראים רק ב"ד, בבית שמש שיש זיהוי מדויק לערים הללו על פי שמות שמופיעים בתנ"ך, אין דינו כספק אלא כקרוב לודאי. ועוד גם אם מוגדר כספק גמור, הרי יש כמה צדדים וספקות להחמיר, שיש שלשה ערים סמוכות, תל בית שמש תל ירמות וזנוח, ואין דינו כסמוך לספק, אלא כסמוך לודאי, ולכל הפחות כסמוך ל'חשש ודאי'.

בשו"ת זכחי צדק (להגר"ע סומך רבו של הבן איש חי, חלק ג סימן י'), הובא **בחזון עובדיה** (פורים) ועוד פוסקים לגבי תל אביב וטבריה (הובא בדרשו), כתב בדעת הברכי יוסף שהובא בביאור הלכה, שאם סמוך מאוד לספק, דינו כמקום המסופק עצמו וקוראים גם בו בט"ו, (ומשמע שם בזבחי צדק שאפילו במרחק של שמונה דקות הליכה רגלית, נחשב כסמוך מאוד לספק ודינו כספק עצמו).

וכתב **בפאת השולחן** (ארץ ישראל סימן ג עיניו טו), ב'עין זיתון' וכפר ביריה הסמוכים לצפת קוראים גם בט"ו משום שצפת היא ספק סמוכה. **ובכף החיים** (סימן תרפח ס"ק יט) הביא מנהג זה בשם **התקון יששכר** שהיה בזמן הבית יוסף.

ובפרט שכאן הם מחוברים ממש לעיר החדשה, ויתכן שחלק מהעיר בית שמש עצמה נמצאת בתוך 'תל בית שמש', וכפי שהתבאר לענין כרך ששמים.

והוסיף הג"ר **משה ברנדסדרפר שליט"א** לגבי שני הפסקים שמופיעים בביאור הלכה, שקבלה בידו, מאביו הג"ר **מאיר ברנדסדרפר ז"ל** בעל הקנה בושם, מה שהחפץ חיים כתב במשנ"ב הוא הלכה למעשה, אבל מה שכתב בביאור הלכה כוונתו שכן יצא לו דרך לימודו אבל לא נתכוין להורות כך הלכה למעשה. ולכן כשיש פירכא על דברי הביאור הלכה, אין נוהגים כביאור הלכה. וכאן הרי החזו"א מוכיח שהברכי יוסף שהובא בביאור הלכה לא ראה את הריטב"א שגם בחרב קוראים בט"ו, לכן בוודאי יש להחמיר כדעת החזו"א.

7. הסברות שיהיה רק ב"ד

כרך ששמים: דעת הביאור הלכה לפי הבנת החזו"א, שאם אין יישוב בפועל בכרך, הוא כרך ששמים וקוראים בו רק ב"ד, ורק כאשר המקום מיושב אפילו על ידי גויים קוראים בט"ו. וכל שכן בסמוך לו. ומסתבר שדברי הביאור הלכה נאמרו אפילו כאשר היישוב החדש הוא סמוך ממש לחורבות העיר, ואפילו כאשר היישוב החדש הוא בתוך הקרפף והריבוע והקשת של חורבות העיר, כי סוף סוף העיר עצמה לא הוקמה.

סמוך לספק: לכל היותר דינו כספק, ודעת הביאור

משיב כהלכה

ההגרלה השבוע על 100 שקל במזומן

שאלה: האם שכונות בית שמש מושפעות מתל ירמות ותל בית שמש, ומדוע?

מה הדין בשכונות שאינן סמוכות אך הם בתוך הערוב? ומה הדין כשנקרע הערוב? ומה דין השכונות ששייכות בתחום העירוני?

צילום רמה א' מתל ירמות

שבט הלוי (חלק י סימן קד); אבן ישראל (חלק ח סימן ו); הליכות שלמה (פרק כ סעיף ח-ט); מנחת יצחק (חלק ח סימן סב); אור לציון (תשובות חלק א סימן מה); ארחות רבינו (חלק ג עמוד קטו); להורות נתן (חלק יא סימן עח); שבות יצחק (פורים פרק ה).

במדור זה מופיעה שאלה שבועית בנושא הגיליון הבא, כל מי ששולח תשובה נכונה על השאלה נכנס להגרלה. ההגרלה על דעת רבני המפעל התשובות המובחרות ישולבו במידת האפשר בגיליון הקרוב.

בכדי להשיב ולהכנס להגרלה, מספיק לעיין במראה מקום אחד! נא להעביר את התשובות עד יום ראשון הקרוב בערב (תשובה שתגיע אחרי יום ראשון תכנס להגרלה הבאה), בצירוף פרטי המשיב (שם, טלפון, מקום לימוד), באחת מהאפשרויות הבאות:

1. בקו 'הילכתא' טלפון 02-5377085 שלוחה 4
2. בעמדות 'דרים פלוס' ו'קהילות', קופת 'הילכתא' גיליון 'עומק הפשט'
3. בחדר 'קול הלשון', ישיבת מיר ירושלים, תיבת 'הילכתא'
4. בפקס מספר 1532-6507823
5. במייל 5047867@gmail.com

הזוכה בהגרלת גיליון 346 בסך 100 שקל מזומן

הבה"ח כמר בן ציון חשין גי"ו

ישיבת 'אור התלמוד' ביתר עילית

המדור הוקדש ל'ג' האשה הצדקנית מרת שפרה שמדוב

ע"ה בת יבדלחט"א הר"ר שלמה דוד פישר הי"ו

נלכ"ע כ' אדר תשס"ד ת.נ.צ.ב.ה.

סיכום הגיליון:

דינים העולים

- סמוך לספק ושמים:** סמוך לכרך שמים - לביאור הלכה קוראים ב"ד, והחזו"א מצדד שקוראים בט"ו. סמוך ונראה לספק - לביאור הלכה קוראים ב"ד, לחזו"א קוראים בט"ו. כך של עכו"ם ישראל שנכנס לשם קורא בט"ו.
- פולמוס בית שמש:** המנהג המקובל בבית שמש שזמן קריאת המגילה הוא רק ב"ד, בשנים האחרונות בעקבות התרחבות העיר סמוך לכמה ערים קדומות התעוררה השאלה האם דינה צריך להשתנות, וכעת בבניית רמה ד, הצמודה לתל ירמות מתחזקת השאלה עוד יותר.
- רק ג' ד:** לדעת רוב הפוסקים, זמן הקריאה בבית שמש גם כיום הוא רק ב"ד, ואין ענין להחמיר לקרוא בט"ו.
- בט"ו יחיד בצנעה:** יש אומרים שעיקר זמן הקריאה הוא רק ב"ד, ואם אדם רוצה להחמיר ולקרוא גם בט"ו יעשה כן בצנעה ולא בציבור.
- שני ימים:** יש אומרים שדינו כערי הספקות וקוראים ב"ד בברכה ובט"ו בלי ברכה.

עדכוני הלכה

מידע דין ערי הספקות

תקציר: נושא הגיליון הראשון בסדרה (מספר 344) 'דיני הפורים בערי הספיקות'. הגיליון השני (מספר 345) הכללים מתי מחשיבים את העיר כספק מוקף חומה מימות יהושע בן נון. הגיליון השלישי (מספר 346) זמן פורים בבני ברק, מחמת שהיא סמוכה ליפו, המראה מקומות בגיליונות הללו שייכים גם לגיליון שלפניו. הגיליון הנוכחי הרביעי בסדרה (מספר 347) באיזה יום צריך לנהוג פורים בעיר בית שמש, והטעמים. ניתן להשיג במייל של מערכת 'הילכתא' את כל הגיליונות בצירוף חלק גדול מהמקורות שצוינו.

נושא הגיליון הבא:

'זמן הפורים בשכונות בית שמש'

טלו חלק בזיכוי הרבים העצום, והשתתפו בהוצאות הגיליון הבא

הגיליון נועד לעזור את לב הלומדים, נא לא לסמוך על הדברים הלכה למעשה בלי לעיין במקורות

הגיליון הוקדש על ידי התורם בעילום שם למען זיכוי רבבות אלפי תושבי בית שמש יצ"ו שיזכו לקיים את הפורים בזמנו וכהלכתו, יהי רצון שנזכה לראות ניסים ונפלאות כמו שעשה הקב"ה לאבותינו בימים ההם בזמן הזה.

הילכתא

לדעת לחיות כהלכה

גיליון שבועי עומק הפשט
שיעורים יומי עיון
בית הוראה טלפוני
בירורי הלכה אקטואליים
קו מידע הלכתי
חוברות הדרכה

מכון הילכתא 02-535-0-535

מענה אנושי בית הוראה מערכת הגיליון

קו מידע הלכתי

02-5377-085

ניתן להאזין לשיעורים, הודעות, עדכונים, רישום להגרלות, ועוד...

5047867@gmail.com לקבלת הגיליון במייל

פקס: 02-6507823